

МОДУСИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ: КУЛЬТУРНО-ОСВІТНІ ПРАКТИКИ 40-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У статті розглядаються питання інституалізації культурно-мистецької галузі, а також державного управління культурно-освітньою сферою в умовах соціокультурної трансформації українського суспільства 40-х років ХХ ст.

Ключові слова: культурологія, соціокультурні процеси, система мистецької освіти, державотворення.

Аннотація. В статье рассмотрены вопросы институализации отрасли культуры и искусства, а также государственного управления культурно-образовательной отраслью в условиях социокультурной транс-

формации украинского общества в 40-х годах ХХ века.

Ключевые слова: культурология, социокультурные процессы, система образования искусства и культуры, государственное строительство.

Annotation. In this article the problem of institutionalization of culture and art branch, state management of the culture and education sphere in the conditions of the social and cultural transformation of the Ukrainian society in the 40th of the 20th century is considered.

Key words: culturology, social and cultural processes, art education system, state creation.

З початком демократичних перетворень у суспільному житті України наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. українська культура почала поступово розглядатися і аналізуватися культурологами як єдине соціально-етнічне ціле, яке формувалося в умовах незаангажованої історичної об'єктивності, вбираючи до своєї суті найрізноманітніші ідеологічні, політичні, класові й інші подібні елементи генезису.

В останніх десятиліттях особливий інтерес в галузі культурології спрямовано на вивчення самодіяльно-фольклорної складової української культури, окремих видів професійної творчості, регіональної культурно-освітньої діяльності, питань організації та самоорганізації культури.

Сучасними культурологами (Ю. Богуцький, В. Андрущенко, Ж. Безвершук, Л. Новохатько) як особливий виокремлюється період 30-х — 50-х років ХХ ст., пов'язаний з трагедіями жахливої війни та сталінщини. Це період, коли з руїн відроджувалась і створювалася нова соціокультурна галузь з інституалізацією її форм організації та самоорганізації. Діяльність цих інституцій стала важливою в процесах державотворення, що є актуальним питанням і для сучасної культурології.

Метою дослідження є вивчення теоретичного і практичного досвіду будівництва соціокультурного простору, передусім — через розгляд механізмів взаємодії різних інституцій галузі культури й мистецтва України з соціально-громадською складовою культури.

Дослідження архівних матеріалів дає підстави для твердження, що інституалізація культурно-освітньої сфери діяльності, що розпочалася в Україні на початку ХХ ст., у період 40-х років мала свої особливості, що, як зазначалося, було пов'язано із станом зруйнованої економіки й культом особи в Радянському Союзі. Друга світова війна 1941–1945 років різко загальмувала розвиток інфраструктури культурно-освітньої сфери України. Були зруйновані численні пам'ятки культури, історичні будівлі, заклади освіти України. Водночас у 1943 р. розпочалася робота з відновлення інфраструктури культурної галузі, зокрема діяльності навчальних закладів у районах, звільнених від воєнних дій. Культурне життя стає невіддільною частиною повоєнного відродження.

У цьому процесі державні органи відігравали визначальну роль. Насамперед такими державними установами були Народний комі-

саріат освіти України та Управління у справах мистецтв при Раді народних комісарів УРСР.

Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 27 лютого 1943 р. “Про поновлення роботи шкіл в районах Української РСР, звільнених від фашистських окупантів” перед наркомом освіти (Бухало С.М.), головами рад виконкомів звільнених областей ставиться завдання ліквідації наслідків занепаду і розгрому шкільної освіти, укомплектування райвідділів народної освіти кадрами. Постановою ЦК КП(б)У від 25 березня 1944 р. “Про підготовку до реєвакуації вузів УРСР” організується реєвакуація професорсько-викладацького складу, студентів і майна після закінчення 1943–1944 навчального року.

До відновлення соціокультурної галузі долучається створений у 1936 р. центральний орган управління мистецькою галуззю — Відділ у справах мистецтв при РНК УРСР, реорганізований в Управління у справах мистецтв при РНК УРСР. На цей державний орган покладається завдання створення інфраструктури культурно-мистецької сфери діяльності: мережі музеїв (постанова РНУ УРСР від 27 березня 1943 р. “Про утворення Державного літературно-художнього музею Т.Г.Шевченка”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 10 березня 1944 р. “Про поновлення роботи Дніпропетровського історичного музею”), нових творчих колективів (постанова РНК УРСР від 11 вересня 1943 р. “Про організацію державного українського народного хору”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У “Про відновлення діяльності Республіканської державної естради в м. Києві”, якою передбачалося створення Республіканського театру естради і мініатюр) тощо.

Відновлюють діяльність й уже відомі творчі колективи (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 6 березня 1944 р. “Про відновлення роботи Київської кіностудії художніх фільмів”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 16 березня 1944 р. “Про переведення Державної української філармонії з м. Харкова та відновлення її роботи в м. Києві” тощо).

Консолідація розпорошених війною творчих сил повинна була прискорити поновлення роботи галузі та її розвиток. У грудні 1943 р.

уряд ухвалює рішення про скликання пленуму Спілки радянських художників України (постанова РНК і ЦК КП(б)У від 15 грудня 1943 р. “Про скликання пленуму Спілки радянських художників України”). Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 18 березня 1944 р. “Про поновлення роботи спілки радянських композиторів України та музфонду УРСР в м. Києві” в Україні відновлюється координаційна і організаційна робота з композиторами. Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 29 квітня 1944 р. “Про поновлення роботи спілки радянських письменників України в м. Києві” відновлюється організаційна робота й у літературній галузі.

Прийнято ряд постанов про повернення до України театральних колективів до регіонів і столиці (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 3 грудня 1943 року “Про переїзд 1-го Державного драматичного Дніпропетровського українського театру ім. Т.Г.Шевченка з м. Намагана (Узбекистан) до м. Дніпропетровська”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 22 грудня 1943 р. “Про переїзд Дніпропетровського російського драматичного театру ім. Горького до м. Дніпропетровська”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 26 січня 1944 р. “Про переїзд театрів України на місця їх постійної праці”, постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 3 березня 1944 р. “Про реєвакуацію Київського державного ордена Леніна академічного українського театру ім. І. Франка” та “Про реєвакуацію Київського державного російського драматичного театру ім. Лесі Українки”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 4 березня 1944 р. “Про реєвакуацію Київського державного ордена Леніна академічного театру опери та балету ім. Т.Г.Шевченка”, постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 16 березня 1944 р. “Про реєвакуацію Харківського державного театру російської драми” тощо).

Усі ці заходи стали наслідком не тільки напруженої роботи нечисленного державного апарату галузі культури, а й наявних в регіонах потреб в культурно-освітницькій діяльності.

До місць основного розташування повертаються мистецькі навчальні заклади (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 17 березня

1944 р. “Про реевакуацію до м. Києва Київської державної ордену Леніна консерваторії”, постанови РНК УРСР і ЦК КП(б) від 1 квітня 1944 р. “Про реевакуацію навчальних закладів системи Управління в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР” та “Про поновлення роботи навчальних закладів системи Управління в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР”).

Відповідно до урядових рішень до відновлення роботи приступили: український відділ Київського художнього інституту при Ленінградській академії мистецтв у складі 10 педагогів та 40 студентів, випускний курс українського театрального інституту у складі 14 педагогів і 96 студентів, Дніпропетровське музичне училище з Тобольська у складі 24 педагогів і 20 студентів. Відновлено роботу 6 мистецьких навчальних закладів у Києві (Київський художній інститут, Київська музична десятирічка, Київське музичне училище, Київська вечірня консерваторія, Київська художня десятирічка, Київське художньо-промислове училище), 3-х навчальних закладів у Дніпропетровську (Дніпропетровське музичне училище, Дніпропетровське театральне училище, Дніпропетровське художнє училище), 1-го в Житомирі (Житомирське музичне училище), 2-х в Сталінській (Донецькій) області: Сталінське (Донецьке) музичне училище та Артемівське музичне училище), 1-го в Полтаві (Полтавське музичне училище).

Тривало повернення мистецьких навчальних закладів у південні регіони. Відповідно до постанови РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 5 липня 1944 р. “Про відновлення роботи учбових закладів системи Управління в справах мистецтв при РНУ УРСР в м. Одесі” роботу з 1 травня 1944 р. розпочали Одеська державна консерваторія з контингентом студентів 150 осіб, Одеське музичне училище з контингентом студентів 200 осіб, Одеське художнє училище (150 осіб), Одеське театральне училище (100 осіб), Одеська музшкола-десятирічка (250 осіб), при якій відкрито інтернат на 50 місць для приїжджих дітей.

У західних регіонах процес відновлення роботи мистецьких установ, організацій, навчальних закладів відбувався за визначеною дозвільною схемою комплексно з відновлен-

ням роботи всієї інфраструктури паралельно.

Постановою РНК УРСР від 19 серпня 1944 р. “Про поновлення роботи Чернівецького державного музичного училища” Управління в справах мистецтв при РНУ УРСР дозволено поновити роботу цього навчального закладу з контингентом 130 осіб та планом прийому у 1944/1945 навчальному році 90 осіб. У цьому ж місяці дозволено й реевакуацію Чернівецького обласного українського драматичного театру (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 7 серпня 1944 р. “Про реевакуацію Чернівецького обласного українського драматичного театру”).

Постановою РНК УРСР від 22 серпня 1944 р. “Про поновлення роботи учбових закладів системи Управління в справах мистецтв при РНК УРСР в м. Львові” відновила діяльність Львівська державна консерваторія з контингентом студентів 220 осіб, Львівське музичне училище з контингентом студентів 250 осіб, Львівська музична школа 10-річка при консерваторії для музично-обдарованих дітей (пізніше перейменована у Львівську середню музичну школу-інтернат) з контингентом учнів 200 осіб з інтернатом для приїжджих дітей на 50 осіб, Львівське художньо-промислове училище (пізніше перейменоване у Львівське училище прикладного мистецтва — Львівське училище ужитково-прикладного мистецтва — Львівський коледж ужитково-прикладного мистецтва) з контингентом 150 студентів.

У тоталітарному суспільстві, яким на той час була Україна, державному контролю підлягала вся організаційна діяльність мистецьких навчальних закладів. Державні органи здійснюють заходи щодо забезпечення музичними інструментами специфічного навчального процесу консерваторій, училищ, середніх спеціальних шкіл-десятирічок. Це сприяло упорядкуванню наявних матеріальних ресурсів і їх раціонального використання. Враховуючи критичну післявоєнну ситуацію уряд приймає рішення про виділення консерваторії у Львівській області 20 “безгосподарних інструментів”, музичному училищу — 15, музичній школі-десятирічці — 15, художньо-промислового училищу — 2 інструменти.

Того часу відновлюється й мистецька інфраструктура регіону — робота Львівської філармонії (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 22 серпня 1944 р. “Про поновлення роботи філармонії в м. Львові”), львівських театрів — Львівського театру опери та балету, Львівського українського драматичного театру ім. Заньковецької (постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 22 серпня 1944 р. “Про поновлення роботи театрів м. Львова”), Дрогобицького державного обласного українського музично-драматичного театру з міста Ново-Ургенча Хорезмської області Узбецької РСР (Постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 12 вересня 1944 р. “Про реевакуацію Дрогобицького державного обласного українського музично-драматичного театру”).

Значний обсяг завдань, що ставився перед Управлінням у справах мистецтв при РНК УРСР, потребував і його реорганізації та розширення.

Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 24 січня 1945 р. “Про поновлення роботи учбових закладів системи Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР у західних областях України” з січня 1945 р. вже Комітету доручається поновлення роботи Станіславського (нині Івано-Франківського) музичного училища з контингентом студентів 150 чол. з прийомом на I курс — 80 чол., Косівського художньо-промислового училища Станіславської обл. з контингентом 100 чол., Вижницького художньо-промислового училища Чернівецької обл. з контингентом 100 чол. Цією ж постановою замість Стрийського музичного училища, що існувало до Великої Вітчизняної війни, організовано Дрогобицьке музичне училище з контингентом студентів 100 осіб (на цей час у м. Дрогобичі вже поновлено роботу музично-драматичного театру).

Створенню в Ужгороді музичного училища передувало відкриття Закарпатської обласної філармонії (постанова РНК УРСР від 8 березня 1946 р. “Про організацію Закарпатської обласної філармонії”). Постановою Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 22 липня 1946 р. “Про заходи по розвитку народного господарства Закарпатської області на 1946 р.” перед місцевою владою Закарпаття та Комітетом у

справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР поставлено завдання організувати драматичний театр у м. Мукачеві, обласну філармонію в м. Ужгороді та музичні школи-семирічки в містах Хусті, Севлюші, Солотвині — промислових районах, де діяла велика кількість соляних копалень.

Важливе значення для розвитку культурно-мистецької галузі, особливо західних регіонів України, стало відкриття у 1946 р. у Львові Державного інституту прикладного та декоративного мистецтва (Постанова Ради Міністрів УРСР від 6 вересня 1946 р. “Про організацію в м. Львові Державного інституту прикладного та декоративного мистецтва”). Інститут розпочав підготовку спеціалістів із вищою освітою на живописно-декоративному, скульптурно-керамічному, меблево-інтер'єрному, текстильному факультетах та факультеті прикладної графіки.

Під егідою Комітету в справах мистецтв при РНК УРСР цей навчальний заклад став провідним у галузі, де народна майстерність набувала державної інституалізації з наданням можливості молоді отримати вищу освіту. З контингентом студентів 60 осіб в інституті організовувалися навчально-виробничі майстерні для проведення практичних занять на засадах госпрозрахунку. Це додавало нових елементів в господарську діяльність вищих мистецьких навчальних закладів, можливості як для матеріального самозабезпечення навчального процесу, так і для стимулювання творчої ініціативи колективу.

Така комплексність рішення проблеми була зумовлена історичною практикою інституалізації культурно-мистецької галузі. Важливим рішенням для збереження народних художніх традицій та відновлення підготовки майстрів художніх виробів стала постанова РНК УРСР і ЦК КП(б)У від 7 лютого 1944 р. “Про відновлення і розвиток художніх промислів на Україні”. Відновлення ексклюзивних мистецьких навчальних закладів образотворчого спрямування, пов'язаних з народним мистецтвом, покладається на Київське художньо-промислове училище. Цей навчальний заклад із глибокими мистецькими традиціями під егідою Управління в справах мистецтв при РНК

УРСР мав забезпечити підготовку майстрів килимарства, кераміки, вишивання і настінно-декоративного розпису. Важливим для функціонування системи було відновлення роботи Кролевецького (Сумська обл.), Дігтярського (Чернігівська обл.) технікумів художніх промислів, що перебували під керівництвом Укоопромради і здійснювали підготовку майстрів ткацької, килимарської, вишивальної справи, малювання, художнього різьблення по дереву та кераміки. Цією ж постановою на наркомат освіти покладалася відповідальність за утворення при клубах і хатах-читальнях гуртків для вивчення художніх промислів, виявлення талановитих самоуків і майстрів художніх виробів.

Після спустошливої війни відновлюється й культурно-масова робота — важливий елемент як у ідейно-виховній роботі навчальних закладів, так і в розвитку творчих сил у регіонах. Цьому сприяло проведення оглядів художньої самодіяльності (постанова РНК УРСР від 24 липня 1944 р. “Про проведення обласних оглядів художньої самодіяльності УРСР”), олімпіад художньої самодіяльності (Постанова РНК і ЦК КП(б)У від 28 жовтня 1944 р. “Про проведення Республіканської олімпіади художньої самодіяльності УРСР”).

До заходів долучалися кращі мистецькі кадри. Професійні митці, державні органи управління надавали колективам методичну й практичну допомогу у формуванні репертуару аматорських колективів тощо, що піднесло художньо-естетичний рівень місцевої самодіяльності до рівня професійного мистецтва, професійної діяльності. А мистецькі навчальні заклади відкриваються й з урахуванням цих потреб. Так, в одному з пунктів постанови РНК УРСР від 2 серпня 1945 р. “Про поновлення роботи Херсонського музичного училища” зазначено, що це училище з контингентом студентів 100 чол. у 1944/1945 навч. році поновлює роботу з *урахуванням потреби підготовки кадрів для самодіяльного музичного мистецтва*. Роботу Херсонського обласного українського музично-драматичного театру поновлено ще у жовтні 1944 р. (постанова РНК від 20 жовтня). Комітету у справах мистецтв при РНК УРСР постановою РНК і ЦК КП(б)У від

13 лютого 1945 р. “Про поновлення роботи Київської хореографічної школи (10-річки)” дозволено поновити роботу цього навчального закладу з 1 січня 1945 р. з контингентом 200 осіб (21 липня 1939 р. на базі школи вже було організовано хореографічне училище, яке намагалося працювати й під час окупації Києва нацистами. 28 грудня 1948 р. Радою Міністрів УРСР було прийнято постанову №3037 про ліквідацію цього навчального закладу. Але вже постановою Ради Міністрів СРСР №8920-р від 17 червня 1949 р. її скасовано. На виконання цього рішення уряду постановою Ради Міністрів УРСР від 1 липня 1949 р. “Про Київське державне хореографічне училище” відновлено роботу Київського хореографічного училища на базі хореографічної школи-десятирічки з 1 вересня 1949 р. з контингентом першого курсу 50 осіб).

Отже, органами центрального управління і місцевими органами влади проводилася спільна робота із створення мережі навчальних закладів, мистецької галузі з використанням матеріальних ресурсів регіонів і загальнодержавного організаційного потенціалу.

Цього часу не тільки відновлюється, а й формується як функціонально-організаційна, так і законодавчо-правова складова галузі.

За відсутності належних матеріальних ресурсів велике значення для підтримки мистецької діяльності на Україні надається моральним стимулам, які супроводжуються й матеріальною підтримкою. Постановою Президії Верховної Ради УРСР від 26 вересня 1944 р. “Про затвердження Положення про почесні звання Української РСР” крім інших почесних звань, інституалізуються й почесні звання мистецької діяльності: Народного художника України, Народного артиста України, Заслуженого діяча мистецтв України, Заслуженого артиста України, що давало в роботі в державних установах й матеріальні доплати [2, 13–14].

Ще у 1944 р. Управлінням у справах мистецтв при РНК УРСР ініційовано відзначення навчання кращих студентів вищих музичних навчальних закладів персональними стипендіями ім. М. В. Лисенка. У зв’язку з відзначенням 100 річного ювілею від дня народження

М. В. Лисенка (у 1942 р. у зв'язку із воєнними діями офіційно ювілей не відзначався) постановою РНК і ЦК КП(б)У від 30 листопада 1944 р. “Про увічнення пам'яті українського композитора М. В. Лисенка” ім'я славетного композитора присвоєно Львівській державній консерваторії, Київській державній музичній школі (10-річці) та іменні стипендії встановлено студентам Київської державної консерваторії — 3 стипендії, Львівській державній консерваторії — 2 стипендії, Київській музичній школі (10-річці) — 5 стипендій.

Разом з тим, як у попередніх десятиліттях, так і в 40-х роках, актуальною залишалася проблема кадрів культурно-освітніх працівників. В резолюції Пленуму ЦК КП(б)У від 18 травня 1946 року “Про стан культурно-освітньої роботи серед робітників підприємств м. Ворошиловграда, Маріуполя і в селах Миколаївської області” відзначалося, що, прикладом, у Миколаївській обл. з 685 районних і сільських культурно-освітніх працівників вищу освіту мали 5 осіб, середню спеціальну — 78 осіб. Основна ж маса працівників — 506 осіб — мала початкову освіту. Тому Комітетові в справах культурно-освітніх закладів при РНК УРСР було поставлено завдання “до 1 липня 1946 р. розробити і подати на затвердження до ЦК КП(б)У заходи до підготовки і перепідготовки кадрів культурно-освітніх закладів, особливо низової ланки” [6, 109]. Культурно-освітні заклади мали “подавати трудящим допомогу в подоланні дрібновласницьких звичок, різними засобами роз'яснювати переваги радянського суспільного і державного ладу над капіталістичним, переваги колгоспного ладу над одноосібним господарством, роз'яснювати права і обов'язки радянських громадян” [6, 110]. Комітетові у справах мистецтв при РНК УРСР і його керівнику Компанійцю М. П., який після Корнійчука О. Є. знову очолив цю державну установу, ставилося завдання практикувати відрядження кваліфікованих артистів до обласних, міських і районних центрів для проведення консультативної роботи з місцевими працівниками культурно-освітніх закладів, керівництва семінарами керівників гуртків художньої самодіяльності, організувати ви-

їзди пересувних театрів і бригад на гастролі в районні центри, на великі підприємства й до сільських клубів.

Культурно-мистецька діяльність вважалась важливою сферою ідейно-політичного виховання і консолідації суспільства, проте залишалась кадрово не забезпеченою. Зокрема, не було достатньо бібліотечних працівників, здатних здійснювати ідейне виховання громадянина країни. В зв'язку з відсутністю в Україні вищого навчального закладу для їх підготовки згідно з постановою Ради Міністрів УРСР від 26 травня 1947 р. “Про відновлення державного бібліотечного інституту в м. Харкові” з 1 червня 1947 р. розпочав роботу Державний бібліотечний інститут в м. Харкові, що існував до Великої Вітчизняної війни. Організація відновлення його діяльності покладалася на Комітет у справах культурно-освітніх установ при РНК УРСР (пізніше заклад перепідпорядкували Мінкультури). Три факультети — бібліотечознавства, бібліографії та дитячих і юнацьких бібліотек мали готувати на денному й заочному відділеннях 550 студентів, з них 300 на заочному.

Про значення культурно-мистецької сфери в консолідації суспільства свідчить практика урядових рішень цього періоду. Протягом першої повоєнної п'ятирічки перед галуззю культури і мистецтва, згідно з “П'ятирічним планом відбудови й розвитку народного господарства Української РСР на 1946—1950 рр.”, ставилося завдання довести кількість театрів до 131, відбудувати і збудувати театри в Києві, Вінниці, Ворошиловграді, Миколаєві, Ровно, Сталіно (Донецьк), Полтаві, Маріуполі, Ізмаїлі, Сумах, Тернополі, Чернігові; довести у 1950 р. кількість студентів у вищих мистецьких навчальних закладах, підпорядкованих Комітету в справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР, до 2535 осіб проти 2015 осіб у 1940 р. Кількість учнів у театральних, художніх, музичних і хореографічному училищах мало становити 7465 осіб проти 6236 осіб у 1940 р. Кількість дитячих музичних і художніх шкіл мала зрости до 41 проти 32 у 1940 р. [3, 237–241]. Кількість культурно-освітніх закладів мала зрости: сільських клубів — до 16,8 тис., районних будинків культури — до 780;

кількість підпорядкованих Комітету в справах культосвітніх закладів при РНК УРСР масових самостійних бібліотек зрости до 4,9 тис., музеїв — до 159. В Україні протягом 1946–1950 років було підготовлено понад 126 тис. фахівців із вищою освітою.

Проте повоєнні роки пов'язані не тільки із стрімким відновленням галузі, а й з новими репресіями та пошуками “ворогів народу”. Одна за одною виходять урядові постанови, в основі яких суб'єктивні оцінки й перекручення в аналізі загального стану літератури і мистецтва подано як офіційні, загальнодержавні.

Справжній ідеологічний наступ на творчих працівників розпочався з публікації постанови ЦК ВКП(б) від 14 серпня 1946 р. “Про журнали “Звезда» і “Ленінград»” [5, 456–459].

За безідейність та відсутність у репертуарі п'єс радянських авторів на сучасні теми в постанові ЦК ВКП(б) від 26 серпня 1946 р. “Про репертуар драматичних театрів і заходи його поліпшення” критиці з наступними “оргвисновками” піддано діяльність як російських, так і українських театрів — Київського драматичного театру ім. Франка, Харківського театру ім. Шевченка. В постанові нагадано, що у п'єсах і спектаклях повинно відображатися життя радянського суспільства в його невинному русі вперед, радянська молодь виховуватися відданою Батьківщині, такою, що вірить у перемогу радянської влади [5, 460–464].

Уже цього періоду навіть урядом визнається значна забюрократизованість мистецької справи. ЦК ВКП(б) у критиці роботи театрів констатує, що “серйозною перешкодою для просування в театри радянських п'єс є наявність великої кількості інстанцій і окремих осіб, що мають право виправляти і дозволяти п'єси до друку і до постановки в театрах” [5, 463]. Рецензуванням мистецьких творів займалися працівники місцевих управлінь у справах мистецтв, республіканські комітети в справах мистецтв, Головнорефертком, Головне театральне управління Комітету у справах мистецтв, Художня рада Комітету, керівники театрів, працівники редакцій і видавництва.

Після таких настанов ЦК ВКП(б), своєю чергою, ЦК КП(б)У постановою від 12 жовтня 1946 р. “Про репертуар драматичних і оперних

театрів УРСР і заходи до його поліпшення” розширює пошук недоліків у згаданій справі в Україні. В українському варіанті до критики роботи драматичних театрів додано й оперні театри, в яких сучасна на той час опера майже на ставилася. В постанові відзначено як негативну роботу Київського театру російської драми ім. Лесі Українки, Харківського театру російської драми, Львівського театру ім. Заньковецької, Запорізького театру ім. Щорса, Чернівецького музично-драматичного театру, Єврейського театру ім. Шолом-Алейхема, Львівського театру юного глядача імені О. М. Горького [8]. Комітет у справах мистецтв при РНК УРСР у такій ситуації мав забезпечити “виховання трудящих мас українського народу в дусі непохитної дружби радянських народів, любові до великого російського народу і ненависті до всіх ворогів радянського ладу, в тому числі до найлютіших ворогів українського народу”. Такими ворогами в постанові визначалися українсько-німецькі націоналісти. Враховуючи відсутність радянської опери в репертуарі оперних театрів, перед Комітетом у справах мистецтв при РНК УРСР поставлено завдання керівництва роботою композиторів і лібретистів із створення нових радянських опер. Відтепер репертуар театрів мав формувати цей Комітет із вимогою пропаганди творів російської класики та драматургії народів СРСР, творів про перемогу радянського ладу в країні. Водночас уряд ставить і завдання щорічного оновлення репертуару 2–3 спектаклями, що було важливо для творчого оновлення труп, розширення підготовки акторів, режисерів, активізації діяльності мистецьких навчальних закладів.

Новий етап посилення тоталітарного контролю над суспільною свідомістю, творчою молоддю розпочато в Москві з прийняттям постанови ЦК ВКП(б) від 10 лютого 1948 р. “Про оперу “Велика дружба” В.” Мураделі” [4, 27–31]. Цим документом встановлювалися критерії оцінки музичної творчості та шляхи формування радянської культури не з посиланням на мистецькі авторитети, а з політичних позицій. З позицій соціалістичного реалізму неприпустимою стала творчість Д. Шостаковича, С. Прокоф'єва, В. Мураделі,

А. Хачатуряна, В. Шебаліна, М. Мясковського, які “не розуміли” своєї ролі і “покликання” щодо зміцнення радянської влади.

Особливо важливим питанням було недопущення альтернативних думок у молодіжне середовище. В постанові конкретно зазначено, що “порочний, антинародний, формалістичний напрям у радянській музиці згубно впливає також на підготовку і виховання молодих композиторів у наших консерваторіях, і, передусім, у Московській консерваторії (директор тов. Шебалін), де формалістичний напрям є панівним.” Вказано також і на конкретні недоліки, з якими треба боротися, і шляхи виправлення ситуації. “Студентам не прищеплюють поваги до кращих традицій російської та західної музики, не виховують у них любові до народної творчості, до демократичних музичних форм. Творчість багатьох вихованців консерваторій є безоглядним наслідуванням музики Д. Шостаковича, С. Прокоф’єва та ін.” [6, 164]. Рішенням уряду було вирішено, що культурні запити і рівень художніх смаків радянського народу надзвичайно вирости і тому потребують від композиторів високоякісних та ідейних творів в усіх жанрах — у галузі оперної, симфонічної музики, в пісенній творчості, в хоровій і танцювальній музиці.

На цей час приміром, музичне мистецтво відзначилося творами з глибоким змістом, присвяченим темі боротьби країни за свободу і незалежність — вона стала центральною у творчості К. Данькевича і Д. Клебанова, П. Козицького, М. Вериківського та Г. Верьовки. Вони продовжують традиції обробок народних пісень і оригінальних хорових жанрів, започатковані М. Лисенком та М. Леонтовичем, розвивають оперний, симфонічний жанри. Талановиті вихованці Київської консерваторії, учні Р. Глієра — Л. Ревуцький та Б. Лятошинський, з іменами яких пов’язані найвизначніші досягнення української музики ХХ ст., започатковують нові типи українського симфонізму: лірико-епічний та драматичний, що стали визначальними в музичній культурі України.

Особливості національного світосприйняття, національна ідея в творчості найталановитіших українських композиторів ви-

значаються як антинародні. Тому в Україні боротьба з формалізмом у мистецтві набула нового забарвлення. До неї додалося ще й виявлення у творчості українських композиторів, музикознавців-критиків тенденцій буржуазного націоналізму. Постановою ЦК КП(б) У від 23 травня 1948 р. “Про стан і заходи поліпшення музичного мистецтва на Україні у зв’язку з рішенням ЦК ВКП(б) “Про оперу “Велика дружба» В. Мураделі” [9] було визначено, що в творчості українських композиторів наявні безідейність, внутрішня спустошеність, “у своїх творах вони не розкривають ідейно-художнього змісту і музичних особливостей народної пісні, творчо не осмислюють її і не збагачують героїчною сучасністю”.

Під жорна тоталітарної системи потрапили Б. Лятошинський та його наслідувачі Г. Таранов, І. Белза, М. Тіц, М. Гозенпуд. Критики зазнала творчість М. Вериківського, більшість творів якого присвячено історичній тематиці, але на переконання влади не була позбавлена повністю впливу буржуазної, націоналістичної ідеології, що вважалися одним з найбільш живучих пережитків капіталізму в свідомості людей. Хиби і перекручення було знайдено у творчості композиторів західноукраїнської мистецької школи — М. Колесси, Р. Сімовича, котрі, як було зазначено у постанові, особливо гостро відчували протягом багатьох років на собі вплив західноєвропейської та американської музики

Цим і багатьом іншим українським митцям довелося працювати у важких умовах ідеологічного пресингу ще й тому, що вони вели викладацьку роботу у провідних мистецьких вищих навчальних закладах. Отже, їхня діяльність завдала, як зазначено в постанові, “великої шкоди справі підготовки музичних кадрів в Україні. Деякі українські композитори-“формалісти”, будучи одночасно професорами консерваторій, не виховували студентів на кращих зразках класичної спадщини, не культивували в музиці демократичних форм, не прищеплювали молодим творчим кадрам почуття глибокої поваги до художніх запитів радянського народу. Це призвело до того, що окремі випускники консерваторій Української РСР, бездумно переймаючи творчі принципи

своїх учителів, стали наслідувачами формалістичного напрямку в музиці” [6, 171]. Такою була офіційна оцінка їх діяльності засобами масової інформації, владою.

Разом з тим така оцінка свідчить, що в творчості української інтелігенції зберігався національний дух, національна самосвідомість. Самобутність залишається в регіональних творчих школах, композиторських і виконавських школах Київської, Львівської, Харківської консерваторій тощо. І на них покладалося вирішення питання створення наукових праць з питань російської і української класичної музичної спадщини, історії української музики і радянської естетики, а також виявлення і викриття соціалістичному реалізму чужих принципів і поглядів та лжетеорії в музиці.

Важливу роль в удосконаленні змісту освіти було відведено центральному органу виконавчої влади — Комітету у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР. Наступною постановою Ради Міністрів УРСР від 28 вересня 1948 р. “Про поліпшення підготовки музичних і вокальних кадрів на Україні”, крім загальнополітичних завдань боротьби з формалістичними принципами і схилянням перед буржуазним мистецтвом у вихованні молодих композиторів, істориків і теоретиків, передбачалася стандартизація освітніх послуг. Комітет у справах мистецтв при Раді Міністрів УРСР мав протягом 1948–1949 років забезпечити впровадження в усіх музичних навчальних закладах УРСР нових єдиних навчальних програм і підручників з основних музично-теоретичних, історичних і спеціальних дисциплін, забезпечити протягом 1948–1960 років підготовку і видання репертуару з усіх виконавських спеціальностей консерваторій, музичних училищ і музичних шкіл, складання програми курсу “Українська радянська му-

зика” і курсу гри на народних інструментах, зокрема гри на бандурі. Але вся освітня, творча, культурна, освітня, соціальна діяльність мистецьких навчальних закладів перебувала в колі оголошених владою ідеологічних парадигм соціалістичного реалізму.

Можна зробити **висновок**, що інституалізація культурно-мистецької галузі була тісно пов’язана не тільки з діяльністю яскравих творчих особистостей, державних установ, театральними, концертно-виконавськими колективами, з організацією спеціалізованої за напрямками освітньої сфери, представленої мистецькими вищими і середніми спеціальними навчальними закладами. До них додалися й навчальні заклади нового — культурно-освітнього спрямування, дитячі музичні школи, створені в процесі еволюції системи мистецької освіти.

Для цього використовувалася вже створена широка мережа мистецьких навчальних закладів. Київська, Харківська, Одеська, Львівська консерваторії, Київський художній інститут, Київський театральний інститут готували кадри викладачів як для власних потреб, так і для музичних училищ Артемівська, Вінницьі, Дніпропетровська, Донецька, Житомира, Луганська, Миколаєва, Полтави, Сімферополя, Херсона, Харкова, Чернігова, Чернівців, художніх (декоративно-ужиткового мистецтва) училищ Дніпропетровська, Києва, Одеси, Львова, Харкова, Дніпропетровського театального училища, мережі дитячих музичних шкіл-семирічок тощо, які відкрито у великих культурних центрах. Разом з театральноконцертними колективами вони підносили організаційний і професійний рівень культурно-освітньої роботи, утворюючи галузь культури і мистецтва на чолі з центральним органом виконавчої влади.

Література:

1. *Богущий Ю. П., Андрущенко В. П., Безвершук Ж. О.*, Новохатько Л. М. Українська культура в європейському контексті / За ред. Ю. П. Богущого. — К.: Знання, 2007. — 679 с. ISBN 966-346-220-5
2. Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1945. — № 7–8.
3. Восьма сесія Верховної Ради УРСР: Стенограф. звіт. — Укрполітвидав. — 1947. — С. 237–241.
4. Збірник постанов ЦК ВКП(б). — М., 1950. — Ст. 27–31.
5. КПРС в резолюціях і рішеннях з’їздів, конференцій і пленумів ЦК. — Ч. III. — К.: Держполітвидав УРСР, 1954. — С. 456–459.
6. Культурне будівництво в Українській РСР. Найважливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1960 рр.: Зб. документів: у 2 т. Т. II. (червень 1941–1960 рр.). — К.: Держ. вид. політ. літ. УРСР. — 663 с. — С. 109, 110, 164, 171.
7. Радянська Україна № 101 (7535), 22 травня 1946 р.
8. Радянська Україна № 202 (7636), 12 жовтня 1946 р.
9. Радянська Україна № 124 (8057), 23 травня 1948 р.